

LA CONSERVACIÓ DE LA BIODIVERSITAT AGRÀRIA AL PARC NATURAL DE LA ZONA VOLCÀNICA DE LA GARROTXA. EXPERIÈNCIES I PERSPECTIVES DE FUTUR

EMILI BASSOLS I ISAMAT;¹ JORDI FALGARONA I BOSCH;¹

JOSEP M. MALLARACH I CARRERA;² BERNAT PERRAMON I RAMOS¹

¹ PARC NATURAL DE LA ZONA VOLCÀNICA DE LA GARROTXA, DIRECCIÓ
GENERAL DEL MEDI NATURAL. DEPARTAMENT DE MEDI AMBIENT
I HABITATGE

² CONSULTOR AMBIENTAL

webassol@gencat.cat; jm@natura.ictnet.es

Resum

Des de 1990, el Parc Natural de la Zona Volcànica de la Garrotxa, conscient de la problemàtica que representa la pèrdua de l'agrobiodiversitat i de la riquesa agrocltural, treballa en dues línies fonamentals. D'una banda, en la conservació de les varietats tradicionals, sobretot d'arbres fruiters, que es fa a través del Centre de Conservació de Plantes Cultivades de can Jordà i, de l'altra, en la promoció de noves vies de diàleg permanent amb el sector agropecuari per a treballar conjuntament amb projectes d'interès comú com, per exemple, la promoció i la comercialització dels productes locals. Actualment es preparen unes jornades, d'àmbit català, sobre experiències de conservació de l'agrobiodiversitat, les conclusions de les quals es presentarien en el Congrés Mundial de la Conservació que es durà a terme a Barcelona la tardor de 2008.

1. Marc general de referència

L'Organització de les Nacions Unides per a l'Agricultura i l'Alimentació defineix *agrobiodiversitat*¹ com la varietat i la variabilitat que existeixen entre els animals, les plantes i els microorganismes que són importants per a la producció d'aliments i per a l'agricultura, i que deriven de la interacció entre el medi, els recursos genètics i els sistemes i les pràctiques de gestió emprats (FAO, 1999). Aquest terme inclou, doncs, tant els parents silvestres d'espècies domesticades, com les races particulars d'espècies animals o les varietats locals d'espècies vegetals que s'han adaptat a unes condicions ambientals determinades.

El Conveni per a la Conservació de la Diversitat Biològica, ratificat per l'Estat espanyol el 1993 afirma, explícitament, que l'objectiu de conservar la biodiversitat inclou la biodiversitat agrària; és a dir, que els projectes de conservació haurien de considerar tant les varietats de cultius i de races d'animals domèstics com les espècies i subespècies silvestres que estiguin amenaçades. El mateix Conveni defineix la conservació *in situ* així: «la conservació dels ecosistemes i els hàbitats naturals i el manteniment i la recuperació de poblacions viables d'espècies dins el seus entorns naturals i, *en el cas de les espècies cultivades o domesticades, dins l'entorn on s'han desenvolupat els seus trets distintius*».

La Unió Internacional per a la Conservació de la Natura (UICN) també accepta que el concepte de *biodiversitat* inclou l'agrobiodiversitat, per tant sembla lògic que les referències a la protecció i al manteniment de la biodiversitat biològica d'una àrea protegida incorporin l'agrobiodiversitat.

Les estratègies posteriors, europea, espanyola (MMA, 1999) i catalana, per a la conservació de la diversitat biològica estableixen com a objectiu prioritari la conservació dels recursos genètics. Per tant, dins aquest marc general, sembla evident que des de la xarxa d'espais naturals protegits convé considerar-ne la conservació com una prioritat.

2. Perspectiva global

L'homogeneïtzació dels sistemes de producció alimentària i la globalització dels mercats tendeixen a marginar els productors tradicionals, a soscavar l'agrobiodiversitat i a malmetre els paisatges agraris. De fet, a mesura que les pràctiques agrícoles canvien, els paisatges culturals que en depenen poden veure's alterats o abandonats, fins i tot dins dels espais naturals legalment protegits. I aquesta pèrdua no és sols cultural o estètica, ja que molts paisatges agraris tradicionals, sobretot els extensius, acullen una gran biodiversitat, amb espècies silvestres que s'hi han adaptat al llarg dels segles. De fet, en molts casos, la conservació de moltes espècies amenaçades depèn de la supervivència dels sistemes tradicionals de producció agrària. En molts dels paisatges humanitzats des de fa mil·lennis existeix un continu entre la biodiversitat *conreada* i la *silvestre*, fins al punt que, a voltes, la interdependència fa que la diferència entre ambdues quedi difuminada.

1. Concepte sinònim al de *biodiversitat agrària* o *biodiversitat domesticada*.

En aquest sentit, la conservació té molt a veure amb la qualitat dels aliments, el manteniment de les pràctiques tradicionals agràries, la cultura i la identitat, a més de ser una manera de protegir els valors intrínsecs del món natural. La conservació només es pot considerar un èxit si s'emprenen estratègies que prevegin el paisatge de manera integral i tots els sistemes de gestió agrària que el mantenen. No sempre cal preservar aquests sistemes totalment, però cal tenir-los molt en compte a l'hora de desenvolupar estratègies de gestió.

3. El Parc Natural de la Zona Volcànica de la Garrotxa

El Parc Natural de la Zona Volcànica de la Garrotxa es va crear l'any 1982 i té, actualment, una superfície de 13.856 ha. La població total del Parc voreja les 40.000 persones, 2.850 de les quals viuen estrictament dins l'àmbit protegit. El nucli urbà més important és Olot, la capital comarcal, amb quasi 30.000 habitants. El 95 % de la superfície és de propietat privada, amb una fragmentació de la propietat elevada. Les finques de sòl rústic solen tenir una superfície compresa entre les 5 i les 25 ha, amb 650 masies disseminades pel territori, 142 de les quals són explotacions ramaderes.

Les condicions climàtiques i edafològiques que es donen en aquest espai són molt adequades per a l'agricultura que es practica en aquesta zona des de fa mil·lennis. Tot i que l'agricultura i la ramaderia mantenen encara l'estructura característica de la pagesia catalana, formada per unitats familiars que viuen en masos, el model agrari actual està sostingut en una agricultura d'intensificació que consumeix elevats *inputs* (aigua, agroquímics, material vegetal, nutrients, energia fòssil, etc.) i que forma sistemes agrícoles amb autonomia, sostenibilitat i estabilitat baixes. Aquest model ha permès produir molt d'aliment, però ha provocat una degradació d'alguns recursos naturals, especialment el sòl i l'aigua, així com una pèrdua d'agrobiodiversitat i de riquesa agrocltural.

Es cultiven cereals d'hivern com ara blat, ordi, civada, segle, etc., i també blat de moro, sorgo, raigràs i userda. A petita escala se segueixen produint altres conreus deslligats de la ramaderia, com ara les lleguminoses: fesols, cigrons, faves i pèsols, i també algunes hortalisses, tubercles i fajol.

Quant al nombre de caps de bestiar, predomina el boví de carn (39 %), seguit de l'oví i cabrum (19 %), el porcí (18 %), el boví de llet (14 %), l'equí (7 %) i el cunícula (3 %). Una part de la producció de boví de carn i d'oví i cabrum és extensiva, motiu pel qual ajuda a mantenir l'estructura de paisatge en forma de mosaic a través de les pastures naturals i de sembra, i és menys agressiva envers el medi ambient.

L'agricultura, els últims anys, ha seguit una tendència de pèrdua sostinguda de pes social i econòmic. És probable que segueixi aquesta tendència els anys vinents, atès que el 92 % dels titulars de les explotacions agropecuàries del Parc Natural tenen més de quaranta anys i més del 60 % d'aquestes explotacions no tenen successió generacional (Font, 2006). Aquesta situació dificulta la inversió en infraestructures i la realització d'una gestió tècnica econòmica eficient de millores productives que permetin augmentar la competitivitat.

La pèrdua d'agrobiodiversitat experimentada els darrers anys ha afectat tant el nombre d'espècies com el de varietats. Els motius principals d'aquesta pèrdua han estat la conjunció d'interessos comercials, la manca d'adaptació a la maquinària moderna i d'adaptació als sistemes productius actuals, els requeriments de mà d'obra, la pèrdua d'oficis tradicionals i la substitució per varietats més productives.

4. Estratègia de conservació de la biodiversitat agrària al Parc Natural de la Zona Volcànica de la Garrotxa

La preocupació per conservar la diversitat agrària ha augmentat a mesura que aquest patrimoni iniciava un procés de desaparició perillós. La justificació és clara i múltiple: des de l'interès històric, cultural, biològic o ecològic, fins al paisatgístic i gastronòmic. Catalunya és la comunitat autònoma espanyola que més iniciatives de conservació dels recursos genètics ha impulsat, en sentit ampli.

En aquest aspecte, les principals línies d'acció del Parc Natural de la Zona Volcànica de la Garrotxa són les següents:

- Fomentar la recerca de varietats tradicionals.
- Promoure l'agricultura ecològica.
- Introduir criteris de sostenibilitat en les explotacions agropecuàries existents.
- Assessorar propietaris de finques col·laboradores.
- Fer actuacions de millora i de restauració d'hàbitats agraris.
- Desenvolupar un model de gestió del medi rural que contribueixi a fixar les explotacions al territori.
- Participar en accions de conservació, promoció i comercialització de productes locals.
- Establir vies de diàleg permanent amb el sector agrari.

En el marc d'aquesta estratègia per a la conservació de la biodiversitat agrària destaca una experiència pionera a Catalunya, el Centre de Conservació de Plantes Cultivades de can Jordà.

4.1. El Centre de Conservació de Plantes Cultivades de can Jordà

El Parc Natural va emprendre accions directes per conservar la diversitat agrària l'any 1990, a resultes de la primera prospecció realitzada per a conèixer i localitzar varietats tradicionals d'arbres fruiters a la comarca de la Garrotxa, realitzada l'any abans (Arribas, 1989). Aquell treball va localitzar cinquanta-tres varietats tradicionals de vuit espècies d'arbres fruiters, entre les quals destaquen dinou varietats de pomes, moltes en un estat de conservació crític. Aquell mateix any es van començar a plantar els primers fruiters, empeltats d'aquelles varietats tradicionals, a can Jordà, finca pública gestionada directament pel Parc.

Allí, s'hi va crear el Fruiterar de Salvaguarda, integrat en el futur Centre de Conservació de Plantes Cultivades (a partir d'ara CCPC), els objectius del qual són els següents:

- Contribuir a la conservació de varietats tradicionals de plantes cultivades.
- Millorar el coneixement agrobiològic d'aquestes varietats.
- Desenvolupar una experiència pràctica en fructicultura ecològica.
- Fomentar-ne el cultiu en finques col·laboradores.
- Potenciar l'agricultura biològica.
- Difondre els usos i les possibilitats d'aquestes varietats i implicar diferents agents socials en la seva conservació i utilització.

Avui, el CCPC ocupa 4 ha i en el seu maneig s'apliquen els criteris i les normes que determina el Consell Català de la Producció Agrària Ecològica, al qual es va inscriure l'any 1999. Les tasques de manteniment del CCPC les fan treballadors d'una cooperativa local de disminuïts psíquics, físics i sensorials, fet que ajuda a la reinserció d'aquestes persones al món laboral.

A part del Fruiterar de Salvaguarda, el CCPC està constituït, a més, pel Fruiterar de Demostració i també s'hi cultiven plantes herbàcies de varietats antigues. El Fruiterar de Salvaguarda és, però, el component principal al qual es destinen més esforços, ja que l'integren les varietats de fruiters locals que necessiten una conservació urgent i que són les que poden tenir un millor ús al Parc. El Fruiterar de Salvaguarda compta actualment amb 292 peus de vuit espècies de fruiters: pomeres, pereres, cirerers, pruneres, pres-seguers, albercoquers, nesprers i caquis, amb un total de cinquanta-nou varietats (figura 1).

L'any 2005 es va fer una segona prospecció amb dos objectius: trobar noves varietats tradicionals d'arbres fruiters per incorporar-los al CCPC i visitar les mateixes finques del 1989 per avaluar-ne l'erosió genètica. Els resultats obtinguts varen ser altament preocupants ja que mostraven que, en només setze anys, s'ha perdut prop del 50 % del material genètic localitzat el 1989, i el més greu és que dos terços dels informadors sobre els usos d'aquestes varietats havien desaparegut, sigui per defunció, sigui perquè s'havien traslladat a viure a la ciutat (Arribas, 2005). Per això es considera absolutament prioritari cercar i gestionar la informació relativa als usos d'aquestes varietats i tots els processos tradicionals d'elaboració que hi són vinculats. La desaparició de la varietat també porta com a conseqüència la pèrdua d'un patrimoni cultural associat d'un gran interès: eines que desapareixen, feines que es desconeixen i instal·lacions que s'abandonen.

Pel que fa a conreus herbàcics tradicionals, el 2005 es va dur a terme una prospecció a la comarca que va localitzar seixanta-una varietats de vint-i-una espècies de plantes cultivades, incloent-hi les hortícoles, moltes de les quals són cultivades per uns quants

Figura 1. Fruiterar de Salvaguarda del Centre de Conservació de Plantes Cultivades de can Jordà (autor: E. Bassols).

pagesos i es troben en risc de desaparició (Arribas, 1995). Per això, al CCPC es cultiven varietats que han entrat en franca regressió, com ara fajol de les varietats *pota de gall* i *arracada*; blat de moro de les varietats *de la creu*, *del queixal* i *blanc*; fesols de la varietat *tabella brisa*, i patata *mora*.

Ara per ara, el CCPC és un referent nacional en la conservació de varietats tradicionals de fruiters pel fet de tractar-se de la col·lecció *ex situ* més important que existeix actualment a Catalunya i una de les millors d'Espanya. Des del Parc Natural s'han establert relacions amb altres espais naturals protegits de Catalunya que han mostrat interès per a iniciar projectes similars, com el Parc Natural de l'Alt Pirineu, o altres que li han donat un enfocament més pedagògic, com el Parc Metropolità de Collserola. També s'ha col·laborat amb el projecte de la Fundació Alícia, a l'entorn del monestir de Sant Benet del Bages, on s'establirà una rèplica de totes les varietats locals del CCPC, combinant una vessant divulgativa amb l'avaluació agroalimentària (figura 2).

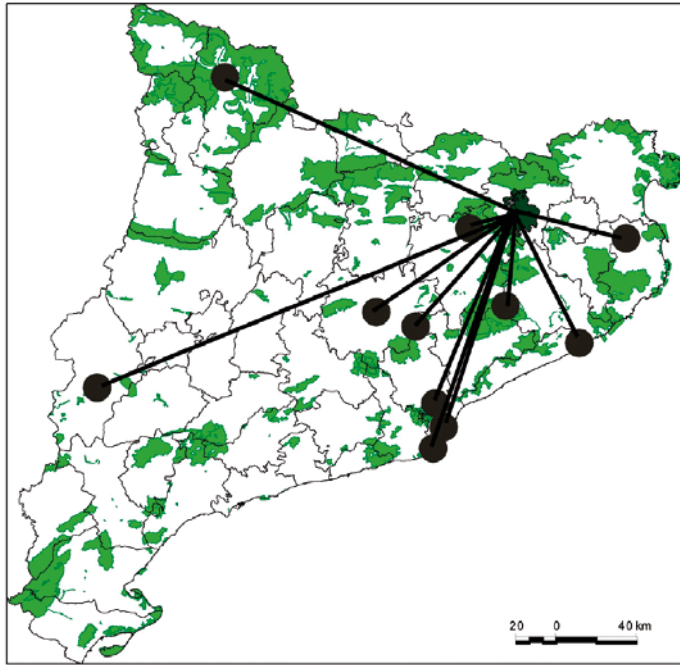

Figura 2. Contactes establerts pel Parc Natural de la Zona Volcànica de la Garrotxa amb altres entitats, centres o espais que treballen en la conservació de varietats tradicionals d'arbres fruiters a Catalunya.

5. Coordinació amb altres iniciatives de conservació

El Parc Natural de la Zona Volcànica de la Garrotxa col·labora amb organitzacions locals públiques i privades que desenvolupen accions vinculades a la conservació dels recursos fitogenètics a la comarca de la Garrotxa. Per exemple, amb el Consorci de Medi Ambient i Salut Pública de la Garrotxa, SIGMA, que ha creat un banc de llavors per conservar les varietats locals de plantes cultivades i promoure'n els usos a partir de la dinamització del sector agrari. O també amb l'Associació de Cultivadors de Fesols de Santa Pau, per desenvolupar el projecte de millora genètica de la varietat de fesol de la tabella brisa, la més pròpia de la zona volcànica, encarregat a l'Escola Superior d'Enginyers Agrònoms de Barcelona. Una altra iniciativa comarcal interessant és l'Associació Ecollavors, que contribueix a la conservació dels recursos genètics vegetals locals mitjançant l'intercanvi de llavors entre pagesos dedicats a l'agricultura ecològica.

Un exemple de l'increment de sensibilitat envers la conservació i la promoció dels productes locals es va produir el 28 d'abril de 2006 quan es va constituir Associació Slow Food Garrotxa, Cuina i Territori que té com un dels objectius principals potenciar l'ús dels productes locals en el marc d'una oferta gastronòmica que aposti per l'autenticitat i pel valor afegit.

6. Propostes de futur

Pel que fa al CCPC, una experiència pionera a Catalunya i amb pocs equivalents a l'Estat espanyol, es proposa millorar-ne la divulgació i fer-lo més present tant en el sector agropecuari català com a la comarca de la Garrotxa. L'ampliació del nombre de finques col·laboradores ha de permetre reduir els riscos que significa conservar-les en un sol indret.

A escala comarcal, es tractaria de consolidar una plataforma de treball amb la resta d'organismes que, directament o indirectament, treballen en la conservació de la biodiversitat domèstica. Per tant, un dels reptes que ara es planteja és redactar conjuntament una estratègia de conservació de l'agrobiodiversitat de la comarca de la Garrotxa que inclogui una diagnosi de la situació actual i un programa d'actuació on se'n defineixin els responsables, els recursos disponibles i els terminis d'execució.

A escala nacional, el Parc Natural de la Zona Volcànica de la Garrotxa pot aportar l'experiència de disset anys de treball i servir de catalitzador per als nous reptes que es plantejen en matèria de conservació de l'agrobiodiversitat a Catalunya.

Una iniciativa de futur és la creació de la Xarxa de Centres de Conservació de l'Agrobiodiversitat (XCCA) als espais naturals de protecció especial de Catalunya, admetent que per a assolir una conservació real d'aquest patrimoni genètic tan divers cal crear diversos centres, ben distribuïts pel territori, amb una gestió més directa i més propera al món rural. Alguns espais del nostre país ja s'han començat a moure en aquesta direcció. Així, al Parc Agrari del Baix Llobregat hi ha una interessant col·lecció d'arbres fruiters integrada per seixanta-dues varietats tradicionals; el Parc Natural de Sant Llorenç del Munt en té una modesta col·lecció, i al Parc Natural de l'Alt Pirineu s'ha començat una prospecció etnobotànica per localitzar antigues varietats d'arbres fruiters, amb la finalitat d'aplegar-les en una finca gestionada pel mateix Parc.

7. Jornades sobre la Conservació de l'Agrobiodiversitat a Catalunya

Amb vista al Congrés Mundial de Conservació de la UICN, previst a Barcelona l'octubre del 2008, s'està treballant en un procés participatiu que s'iniciaria el novembre amb l'organització, a Olot, de les I Jornades sobre la Conservació de l'Agrobiodiversitat a Catalunya. Aquestes Jornades volen aplegar totes les persones, entitats o institucions que treballen en la conservació de l'agrobiodiversitat al nostre país i consensuar conjuntament les línies de treball o estratègies futures a seguir. El febrer del 2008 se celebrarien, també a Olot, unes jornades internacionals sobre experiències de conservació de l'agrobiodiversitat en espais naturals protegits d'arreu del món. En aquestes jornades internacionals, que compten amb el suport de la Comissió Mundial d'Àrees Protegides de la UICN, es presentarien les conclusions de les Jornades de la tardor. Així les conclusions tindrien projecció internacional i permetrien fer una aportació significativa al Congrés Mundial esmentat.